

Veres Miklós

A nagy háború gondolata a dualizmus kori utópisztikus és sci-fi irodalomban

Abstract

The modern Hungarian science-fiction and utopian literature was born and attained its majority after the Compromise of 1867. The novel of Mór Jókai, *A jövő század regénye* [The Novel of the Next Century] (1872-1874) was the first of Hungarian utopian novels to present a modern technicised war, which transforms both Hungary and the world. The followers of Jókai (Pál Privigyey, Gyula Farkas) share the same views; the great wars of the future are fought with the help of technical and scientific discoveries. After the turn of the century, in the shade of the forming federal systems, the writers placed the break out of the war in tangible proximity instead of the distant future. (Maritimus: *Nagy Háború*, [Great War] 1909; Ábel Barabás: *A jövő évtized regénye*, [The Novel of the Next Decade] 1910). In my study besides the analytical introduction of the war-time future depiction of the texts I show how they fit into the international „invasion” literature, which became popular with the novel of George Tomkyns Chesney entitled *Battle of Dorking* (1871) and which was fulfilled with *The War of the Worlds* by (1898) H. G. Wells.

Keywords: science-fiction, utopian literature, invasion literature, future wars

Egy nagy háború rémképének témája meghatározó volt a dualizmus kori tudományos-fantasztikus és utópisztikus irodalomban. Egyes írók rettegve gondoltak a háborúra, mások kihívást és a magyar nemzet felemelkedését várták tőle, összekapcsolva azt a magyar birodalmi gondolattal. Tanulmányomban a világháborút megelőző, magyar nyelvű utópisztikus irodalmat tekintem át, azt vizsgálva, miként viszonyultak szerzőik a háború kérdéséhez.

Utópia és tudományos fantasztikum

Magyarországon a 19. században született irodalmi utópiák kivétel nélkül a tudományos-fantasztikus irodalom tematikáját használták. A 20. század kezdeti éveiben születtek meg az első nem tudományos-fantasztikus utópiák.¹ Dolgozatomban ezért a két leggyakrabban *használt* alapfogalom: az utópia és a tudományos fantasztikum. Az alábbiakban a két fogalom tudományos tisztázását szeretném elvégezni, hogy pontosan lássuk, milyen értelemben használom őket.

¹ S. SÁRDI Margit: *Tudományos fantasztikum és utópia*. IN: *Kazinczytól egy új reformkorig. A magyar SF krónikája*. Metagalaktika 2009/11. 47-48.

Az utópia

Az utópia a görög toposz szó és az „u” fosztóképző összetételéből ered. Jelentése Seholország, utalva a világ fiktív voltára. Az utópia fogalma bonyolult. Eredeti, szűkített értelmében egy adott korban a közvélemény és az értelmiség számára megvalósíthatatlannak látszó, társadalmi és államelméleti elképzelést jelent.² A dualizmus korszakában született szépirodalmi utópiák kiválasztásakor az utópia fogalmának tágabb értelemben vett értelmezését tekintetem irányadónak, amely minden fantasztikus jellegű államelméleti kérdésekkel foglalkozó irodalmi művet utópiának tekint. Az utópiák írói a közvéleménnyel vagy az utókorral ellentétben hisznek elképzeléseik megvalósíthatóságában.³

Az utópiákat három csoportba sorolhatjuk. Annak mentén, hogy milyen életet élnek a benne élő emberek, megkülönböztetünk eutópiákat, disztópiákat és antiutópiákat. Az eutópiák (eu+topoi) eszményi, a disztópiák (disz+topoi) rossz, antihumánus társadalmi berendezkedést írnak le. Az antiutópia (ellenutópia), elromlott világot mutat be, vagyis egy már meglévő utópisztikus elképzelés hamis, negatív megvalósulását ábrázolja. A társadalmi jelenségek leírására mind a három alkalmas. A különbség ott ragadható meg, hogy míg az eutópiák megoldják a társadalom problémáit, addig a disztópiák és az antiutópiák a kontraszthatásra építve tárják fel őket.⁴

A tudományos fantasztikum

A dualizmusban született utópisztikus szépirodalmi művek jelentős része a tudományos-fantasztikus, vagyis a SF (sci-fi) irodalom tematikájába tartozik. Az SF az angol science fiction szó rövidítése, dolgozatomban a tudományos-fantasztikus szó szinonimájaként fogom használni.

A tudományos-fantasztikus irodalom egy rendkívül szerteágazó, sokrétű, színes irodalmi tematika, ezért meghatározása és körülhatárolása évtizedes probléma. A fogalom definíciója körül támadt parttalan vitákra jellemző az amerikai író, Frederik Pohl (1919-2013), tapasztalatokon alapuló véleménye: „A science fiction összejövetelek egyik legnépszerűbb teremsportja a science fiction definiálása.”⁵ Pohl véleménye jelzi, milyen nehéz – egyenesen lehetetlennek tűnő – feladat pontos, mindenki kielégítő definíciót találni. A fogalom körül támadt viták azonban nem tántoríthatnak el az egzakt definíció megtalálásától.

A tudományos fantasztikum értelmezésére születtek szellemes meghatározások. Kuczka Péter (1923-1999) író, a *Galaktika* antológia és folyóirat szer-

² Uo: 46.

³ Uo: 46.

⁴ Uo: 46.

⁵ POHL, Frederik: *A science fictionről*. Galaktika 1986/ 4. 38.

kesztője, a következő szavakkal írta le az SF irodalmat: „A legegyszerűbb azt mondanunk, hogy a sci-fi olyan mű, amelyben űrhajók, robotok, marslakók, gúliuszemű szörnyek és távoli bolygók szerepelnek. Ez a körülírás kielégítheti azokat, akik nem olvasnak sci-fit. Azoknak viszont, akik ismerik és olvassák[,] nem kell sokat magyaráznunk, ők úgy is tudják, miről van szó. Ezzel a definiálás lidércnyomásától sikeresen megszabadultunk.”⁶ Kétségtelenül elegáns megkerülése a problémának, ám tudományos szempontból ez a meghatározás használhatatlan.

Egy lépéssel közelebb kerülünk a tudományos definícióhoz az író Alain Le Bris megállapításával: „A science fiction nem más, mint az értelem tündérmeséje.” Ez a definíció utal az értelem, vagyis a racionalitás szerepére az SF tematikájú irodalomban.⁷

A racionalitás hangsúlyozásának mentén haladva eljutunk a neves lengyel íróhoz, Stanisław Lemhez (1921-2006). A *Tudományos-fantasztikus irodalom és futurológia* című elméleti munkájának bevezetésében Lem a következőket írja: „A science fiction országába tervezett expedíciónk során leginkább azok a dolgok érdekelnek bennünket, amelyek pillanatnyilag nincsenek, de valamikor a jövőben megszülethetnek, valamint azok, amelyek nincsenek és minden bizonnyal nem is lesznek, de amelyek 'létezhetek volna', mert létezésük a legcsekélyebb mértékben sem mond ellent a természet törvényeinek.”⁸

Lem megközelítése különösen fontos, mert egy fiktív, de racionális eszközökkel operáló – a természet törvényeinek nem ellentmondó – jelenségként határozza meg az SF szerepét az irodalomban. Lem meghatározása azonban pontatlan, ismerünk tudományos-fantasztikus irodalmi alkotásokat, amelyek a mai természettudományos ismereteinknek ellentmondanak.

Lem definíciója közel visz bennünket az irodalmár és filozófus Tzvetan Todorov megállapításához, aki *Bevezetés a fantasztikus irodalomba* című művében a következőket írja a tudományos fantasztikumról: „Itt a természetfölötti jelenség racionális magyarázatot kap, ám olyan törvények alapján, melyet a kor tudományossága nem ismer el. [...] Ezekben a történetekben az események irracionális premisszákból kiindulva teljesen logikusan követik egymást.”⁹

Lem és különösen Todorov definíciója a racionalitás megragadásával közelít a legjobban az általunk elfogadott értelmezéshez. Az ELTE Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében több mint másfél évtizede megalakult SF irodalommal foglalkozó szemináriumának és annak vezetőjének, S. Sárdi Margitnak a definíciója: „A tudományos-fantasztikus irodalom ma még nem létező vagy föl nem ismert problémákkal foglalkozik, s azokra racionális megol-

⁶ KUCZKA Péter: *Vissza a végtelenből*. IN: Uő: *Határvidék. A science fictiontól a barkochbáig*. Hét Krajcár, Budapest, 1998. 43.

⁷ Idézi CSERNAI Zoltán: *Az értelem tündérmeséje. A tudományos-fantasztikus irodalom kialakulása a világirodalomban*. IN: Uő (szerk.): *Vámpírok és csillagok*. WORD SF Magyar Tagozata, Budapest, 1988. 342.

⁸ LEM, Stanisław: *Tudományos-fantasztikus irodalom és futurológia*. Gondolat, Budapest, 1974. 19.

⁹ TODOROV, Tzvetan: *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*. Napvilág, Budapest, 2002. 51.

dást kínál, vagy fordítva létező fölismert problémákkal foglalkozik, de racionális megoldást kínál”.¹⁰ Ez a meghatározás kiválóan megragadja az SF megértésének kulcsfogalmát, a racionalitást. Egyben világossá teszi, a sci-fit nem a magas szintű technika ábrázolása teszi tudományos-fantasztikussá. A racionalitás nem jelenti azt, hogy egy tudományos-fantasztikus irodalmi műnek valóságosnak, tudományosan hitelesnek kell lennie. A tudományos hitel üdvözlendő, de nem alapkövetelmény egy szépirodalmi alkotásban. Szem előtt kell tartanunk, hogy a tudományos fogalma nem egzakt, a történelem folyamán régi tudományos elképzelésekről utóbb bebizonyosodott hamiságuk, vagy épp fordítva. Nem beszélve arról a tényről, ha egy tudományosnak vélt eljárásról bebizonyosodik, hogy tudományos értelemben hamis, attól még megoldásának racionális jellege megmarad. A tudományos-fantasztikus irodalomban a tudományosság a racionalitással egyenlő, nem pedig tudományos elveken alapuló valóságot jelent. Egyben azt is jelenti, hogy racionalitás és fikció nem áll egymással ellentétben. Értelmezésem szerint a fikciós, de racionális megoldás egy irodalmi műben, nemcsak hogy nem áll ellentétben egymással, de ez a tudományos-fantasztikus irodalom alapkövetelménye. A racionális, de fikciós megoldás jelenségének leírására szolgál a tudományos-fantasztikus szó második tagja, azaz a fantasztikus.¹¹

Gyakorlati példával élve, ha egy írásban az életet meghosszabbító elixírről olvasunk, akkor a szerző többféleképpen magyarázhatja a szer eredetét. Ha létezése mágikus, azaz természetfeletti, irracionális okokra vezethető vissza, akkor a mű tematikája fantasztikus, nem tudományos-fantasztikus. Amennyiben az elixír hosszas tudományos kutatások során egy új kémiai anyag felfedezése eredményeként jött létre, akkor ez a probléma racionális megközelítése, így a mű minden bizonnyal tudományos-fantasztikus. Utóbbi esetben természetesen tisztában vagyok azzal, hogy jelenlegi természettudományos ismereteink szerint ilyen kémiai anyag nem létezik, feltételezése fikciós. Ennek ellenére a probléma megoldásának racionális jellege megkérdőjelezhetetlen.

Utópisztikus és SF irodalom Magyarországon

Az első magyar utópisztikus mű, Orczy Lőrinc *A fehér tatárok országa* című könyve. Sajnos a mű elveszett, ismertsége azonban korabeli levelezés alapján bizonyított. Az első magyar szerző tollából megmaradt utópia 1774-ben jelent meg. Alkotója, Bessenyei György a felvilágosodás legnagyobb hazai alakja. *Der Amerikaner* címmel megjelent rövidke művét Kazinczy Ferenc fordította magyarra. Bessenyei szatírája alaptípusa a térben elkülönülő utópiáknak. Írásában egy ősi és édeni elzárt világot ábrázol. Az elzárt utópisztikus sziget a hazai irodalomban toposszá merevedett, később Jókai re-

¹⁰ S. SÁRDI (2009): 64.

¹¹ S. SÁRDI (2009): 61.

gényeiben (Senki szigete *Az arany emberből*, vagy *Ahol a pénz nem isten* című regényének mini társadalma). Bessenyei Györgynek nem a *Der Amerikaner* volt az egyetlen utópisztikus munkája. Legismertebb műve a francia példák hatására megírt *Tariménes utazása*. Az írás 1804-ben készült el, leírása az eszményi államnak és lakóinak. A mű kortársaira nem lehetett nagy hatással, mivel kiadására több mint száz évet várni kellett.

A 19. század első harmadában Magyarországon is egyre gyakrabban jelentek meg utópisztikus SF művek. Az 1830-as években három szerző, Ney Ferenc (1814-1889), Koronka József (1790-1863) és Munkácsy János alkotott ilyen témájú regényeket.

Az első SF utópia az orvos, pedagógus, drámaíró Ney Ferenc regénye *Utazás a Holdba* címmel, 1836-ban jelent meg. A cselekmény során egy maroknyi magyar a Holdba utazik, hogy ráleljen egy eszményi módon megalakított államra. A hősök végül visszatérnek hazájukba, de a visszaút során a holdi társadalomból hozott valamennyi bizonyítékot elveszítik.¹² Az első disztópiák között tarthatjuk számon az 1837-ben, Koronka József által írt regényt, *Utazás a régi Európa romjai felett a 2836-dik évben* címmel. A szerző levél formájú úti beszámoló keretében egy nagyszabású apokaliptikus víziót ábrázol. Bemutatja a vízözön utáni Európát, miközben a jövő fejlettebb technikáját és dekadens kultúráját is megismerjük. Ugyancsak a jövőt kívánta bemutatni Munkácsy János 1838-as regényében, a *Hogyan áll a világ a jövő században* címmel. Munkácsy egy fejlettebb technikai szintű jövőben hisz. Egészen elragadó a regény naivitása, mivel feltételezi, hogy a jövő háborúit versmondó versenyeken fogják eldönteni.¹³ Az SF és utópia irodalomban jelentőset alkotott az erdélyi író Jósika Miklós (1794-1865). *Végnapok* című novellája 1847-ben jelent meg és a kihűlő Földön játszódik.¹⁴ Ez a mű sokáig lezárása a hazai utópisztikus sci-fi irodalomnak.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverése után dermedt csend nehezedett a hazai szellemi életre. A neoabszolutista elnyomás ideje alatt nem születhetett Magyarország és a világ jövőjével foglalkozó írás. Az egyetlen fantasztikus regényt az emigrációba szorult és Brüsszelben élő Jósika Miklós írta 1862-ben, *Két élet* címmel.¹⁵

A kiegyezés liberális feltételei teremtik meg és virágoztatják fel a hazai utópisztikus és tudományos-fantasztikus irodalmat. A technikai modernizáció megindul, a nyugatihoz hasonló társadalmi változások kezdődnek, az oktatásnak hála egyre szélesebb rétegekben kialakul a tudományos-technikai

¹² NEY Ferenc: *Utazás a Holdba*. IN: CSERNAI Zoltán (szerk.): *A fekete sugár*. Válogatta: URBÁN László. WORLD SF Magyar Tagozata, Budapest, 1989. 11-53.

¹³ KORONKA József: *Utazás a régi Európa romjai felett a 2836-dik évben*. IN: CSERNAI (1989): 54-69.

¹⁴ JÓSIKA Miklós: *Végnapok*. *Apokalyptikai novella*. IN: HUNYADI Csaba Zsolt (szerk.): *Szemünk fénye: Erdély. Erdélyi magyar írók történelmi elbeszélései*. Lazi, Szeged, 2008. 169-217.

¹⁵ JÓSIKA Miklós: *Két élet*. *Szeszélyes regény*. IN: *XIX. századi magyar fantasztikus regények*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002. 5-130.

világkép. Megkezdődnek sajátosan magyar folyamatok. A dualizmus társadalmi és közjogi problémái, a liberális nacionalizmus, a marxi eszmék térnyerése formálja, sajátosan magyarrá teszi a hazai utópiairodalmat.

Egy nagy háború gondolata a dualizmus kori utópisztikus irodalomban

A „*boldog békeidők*” sci-fi irodalmának egész Európában egyik visszatérő témája egy jövőben lezajló óriási háború víziója. A később inváziósként emlegetett irodalmi tematika Nagy-Britanniából indult hódító útjára 1871-ben, ekkor, közvetlenül a francia-porosz háború után jelent meg a *The Battle of Dorking* című regény, a brit hadsereg tábornokának, George Tomkyns Chesneynek (1830-1895) tollából. A mű a német hadsereg szigetországbeli inváziójáról szól, élénk színekkel ecsetelve a Brit Birodalom bukását. 1914-ig több tucat ilyen témájú írás látott napvilágot, ezekben számos ellenség (franciák, oroszok és leginkább németek, végül földönkívüliek) özönlötte el az Egyesült Királyságot. Az angol olvasók borzongás utáni igényét Chesney regénye után nem győzték kielégíteni a különböző írók, akik egyre brutálisabb háborúkban írták meg az angol civilizáció bukását. Így született meg az angolszász inváziós sci-fi irodalom legismertebb műve, H. G. Wells *Világok harca* című regénye, melyben a Marsról érkező hódítók semmisítik meg Nagy-Britanniát. De nemcsak a szigetországban, hanem egész Európában, sőt az Egyesült Államokban és Japánban is népszerű volt az inváziós, háborús tematika. Az ismertebb angol írók mellett (Hector Hugh Munro, William Le Queux, P.G. Wodehouse, Arthur Conan Doyle, H. G. Wells) Németországban Kurd Lasswitz (*A két bolygón*), az Egyesült Államokban Jack London is írt ilyen témájú művet.¹⁶

Utópiák és a világháború gondolata 1867-1914 között

Az időszakban négy szerző regényeiben jelenik meg a háború gondolata. Jókai Mór, Privigyey Pál, Farkas Gyula és Barabás Ábel műveiben. A négy szerző összesen öt regénye és egy eposza követi az 1870 és 1914 közötti nemzetközi – leginkább angolszász – inváziós irodalmi tematika legfontosabb jellemzőit: idegen – általában az 1848/49-s sokk hatásaként orosz – hatalom támadása, emberfeletti képességű főhős, aki technikai felfedezések segítségével megállítja a hódítókat, Magyarország és a magyar nemzet vezetésével a világbéke megteremtésének igénye.

A dualizmus korának első kiérlelt tudományos-fantasztikus utópiája Jókai Mór *A jövő század regénye*, amely elsőként számol egy komolyabb háború kitörésének gondolatával. A jövő század regénye 1872-től 1874-ig folytatá-

¹⁶ STABLEFORD, Brian: *Science fiction before the genre*. In JAMES, Edward-MENDLESOHN, Farah (ed.): *The Cambridge Companion of Science fiction*. Cambridge, 2003. 22-26.

sokban jelent meg. Jókai életművének kiemelkedő darabjaihoz képest *A jövő század regénye* kevésbé ismert. A mű megjelenésétől egészen 1945-ig közismert és olvasott volt. A második világháború után azonban politikai okokból nem született újabb kiadása. 1981-ben, amikor a *Jókai Mór Összes Művei* sorozatban újra megjelent. A kultúrpolitika azonban óvatos maradt. Szemben a sorozat többi részével, *A jövő század regénye* csupán a drágább és alacsonyabb példányszámú kritikai kiadásban jelent meg, mondván „a tudományos jegyzetek hiánya a mű helyes értelmezését megnehezíti”.¹⁷ A kádári (aczé-li) diktatúra félelmét a regény cselekménye keltette fel, amelyben először jelentkezett egy világméretű háború gondolata.

A regény első része *Az örök harc* egy az 1867-es alapú romantikus nemzeti-liberális jövőt képzel Magyarország számára. A regényben 1952-től 2000-ig követhetjük a főhős Tatrangi Dávid és Magyarország küzdelmeit. A jövőben, az Osztrák-Magyar Monarchiában hatalom eltolódás következett be Magyarország javára, a Habsburg család például magyar nemzeti uralkodó családdá vált. A cselekményes és fordulatos történet utópisztikusságával és problémáival együtt is lehengerlő. Alapgondolata pedig a korszak teljes magyar utópisztikus irodalmi termését meghatározta: „Igaz, hogy egy hipotézisre van építve az egész. Egy találmányra, mely a világot át fogja alakítani”.¹⁸ Ez a naivan optimista és derűs szemlélet a dualizmus kori utópisztikus témájú szépirodalmi művek többségének témáját, megoldási javaslatait meghatározta. A törhetetlen és megsemmisíthetetlen, védő- és támadóegyverként egyaránt használható anyag, az ichor felfedezésével – miközben a támadó és megszálló orosz csapatokkal harcol – legyőzhetetlenné teszi a magyar honvédséget. A regényben két nagyobb háború is lejátszódik. Az első 1950-es évek végén a támadó orosz csapatokkal szemben. Megjegyzem: Jókai szerint ezek igazából már nem oroszok, mert Oroszország megszűnt, helyét a Nihil országa vette át, egy véres forradalom után, amikor Sasza asszony került az ország élére.

„A Nihil világa ez. A múlt századokban is létezett a nihilizmus fogalma, csak hogy akkor ez azon tant jelenté, melyben az ember annyira el van merülve az istenség bámulatában, hogy saját énjét „semmi”-nek tekinti. De most megfordították a tant: a modern nihilizmus szerint minden embernek csak saját „énje” az imádat tárgya, minden egyéb: isten, haza, embertárs, család, szerető: – az a semmi.”¹⁹

A háború kitörésének érdekessége, hogy július 29-én veszi kezdetét, egy brutális merényletsorozat után, amely során meggyilkolják a szerb trónörökösöt. A másodikat valamikor a 70-es években, szintén az oroszokkal vívja a magyar nemzet, valamint az akkor már Alexandra cárnővé átvedlett Sasza

¹⁷ LENGYEL Dénes: *Bevezetés*. IN: JÓKAI Mór: *A jövő század regénye*. I. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 535.

¹⁸ JÓKAI Mór: *A jövő század regénye*. Sajtó alá rendezte: D. Zöldhelyi Zsuzsa. I-II. köt. Akadémiai Kiadó, 1981. 9.

¹⁹ Uo. 198.

asszony ellen. A második háború sokkal grandiózusabb, igazi technizált küzdelem, repülőgépekkel, időjárást szabályzó szerkezettel és sok egyéb új találmánnyal. A jövő háborúinak megfestésénél Jókai látomása egészen szuggesztív és pontos: „A poézis egészen eltűnt már a harcból. Nincsenek többé hősköltemények. Nagy tömegek a csata eldöntése; a személyes vitézség semmi többé; ki a csatában elesik, nem is látta az ellenséget, nem hogy hősi módon küzdött volna vele, s aki győztes maradt, csak másnap tudta meg a napi bulletinből, hogyan jutott hozzá. Az éposz hősei most a gépek.”²⁰

Tatrangi találékonyasága azonban nem merül ki az ichor felfedezésében. Apja kutatásait felhasználva repülőgépet épít, ezzel mérhetetlen technikai fölényre tesz szert a világ országaival szemben. Az időközben orosz megszállás alá került Magyarországot Tatrangi felszabadítja, később az előálló geopolitikai patthelyzetben egy új magyar államot alapít a Duna-deltában. A második rész (*Az örök béke*) a szociális, részvényes alapon szerveződött Otthon Állam küzdelmeit és újabb háborúját mutatja be az oroszokkal, egészen a 2000-es években bekövetkező világbékéig.

A regény a kiegyezést követő első utópisztikus SF-ként mérföldkő. Jókai regényének cselekményét, ötleteit, megoldásait, eszmeiségét és főleg szemléletét – a tudományos fejlődés megoldja a társadalmi bajokat – kortársainak sora tekintette követendő példának. A regény komplexitása, hangja és szellemisége kiemelkedővé teszi a dualizmus kori utópiák között. Jókai műve több, ma már ismeretlen szerzőt inspirált eutópikus szépirodalmi mű megalkotására. Jókai mérsékelt 67-es liberális-nemzeti romantikáját ezek a szerzők erősen sarkították, és légvárépítő nacionalista vagy birodalmi ábrándozásba fogtak. Két ilyen művet ismerünk, Privigyey Pál: *Magyarország nem volt, hanem lesz* című regényét, és Farkas Gyula: *Utolsó ütközet 2453-ban, regényes eposz VIII énekben, éneklő a XXV-ik század végén a névtelen dalnok* című eposzát. A két mű naivan hisz a magyar nemzet világmegváltó küldetésében, világhatalommá válásában, szerepében a civilizáció terjesztésében és a világbéke megteremtésében.

Privigyey Pált alig ismerjük. Regényének első, 1879-es kiadásának címlapja alapján tudjuk, Privigyey a magyar királyi távírda állomásfőnöke volt.²¹ *Magyarország nem volt, hanem lesz* című regénye egy 1867-es alapra felépített nemzeti eutópia. A regénynek két kiadását ismerjük. Az első 1879-ben, a második 1887-ben jelent meg. A két változat több ponton eltérő cselekményű regény. A mű 1879-es kiadása három kötetben jelent meg. Kutatásaim során csak az első kötetet találtam meg, a többi lappang.

A cselekmény az 1870-es évek végén, I. Habsburg Richárd király uralkodása idejét mutatja be. Az eposzi erényeket mutató király és baráti köre, hallgatva a zseninek tartott gróf Telekváry Iván idillikus és pacifista nézeteire, megszünteti a honvédséget, hogy az így felszabaduló pénzforrásokat az ország felvirágozta-

²⁰ Uo. 345-346.

²¹ Gulyás Pál szerkesztette irodalmi lexikon elképzelhetőnek tartotta, hogy álnévről van szó.

tására fordítsa. A terv eleinte működőképes, ám végül kudarcba fullad. A felvirágozó Magyarországra egyre több nincstelen bevándorló érkezik, akik felborítják az ország szociális egyensúlyát. A válságot kezelni képtelen honvédség nélküli királyt végül egy kommunisztikus követeléseket megfogalmazó forradalom söpri el, a háttérben ármánykodó Bellinelli bíborossal. Az első kötet végén a királyi palota ostromával Richárd király bukása teljessé válik.²²

A Politiko-Romantika alcímet viselő 1887-es második kiadás cselekménye hasonló utakon jár. Egyes motívumok, fordulatok és szereplők mind a két változatban visszaköszönnek, ám 1887-es kiadás jóval rövidebb és sematikusabb az előzőnél. Privigyey vélhetőleg nemcsak elolvasta Jókai *A jövő század regényét* – hisz ezt már az első kiadásban is említi – de rajongásig megszerette.²³ Újra írt művében Jókai történetének analógiájára vezeti cselekményét, teszi mindezt naiv nacionalizmus, erős oroszellenesség és nyájas Habsburg-hűség jegyében. Alkotásában több generációnyi Habsburg uralkodó küzdelmeit követhetjük végig az 1920-as évektől egészen 2000-ig. A kalandos epikum során találkozunk lázadó terroristával, ármánykodó bíborossal, és egy fontos technikai felfedezéssel, a kormányozható léghajóval. Hasonlóan az első kiadáshoz, a király, ezúttal Habsburgi István, pacifista indíttatásból leszereli a honvédséget, magánkézbe adja az állami vagyont, s ezzel rendezi az államadósságot. A felszabaduló költségvetési források felhasználásával jólét köszönt Magyarországra. A vonzóvá váló országba tömegével érkeznek az inaktív, leginkább bűnöző hajlamú külföldi tömegek. A nincstelenek végül kommunisztikus lázadásban törnek ki, elsöpörve a királyt. Az országban uralkodó zűrzavar miatt a Magyarországon tartózkodó, a háttérből a szállakat mozgató Bellinelli bíboros javaslatára az európai diplomácia Oroszországot kéri fel a beavatkozásra. Az orosz seregek letörlik a lázadást, sőt az ország irányítását is átveszik. Az elmenekült király, I. Habsburgi István még gyermek Valéria nevű lányát, gondos gyámok felügyelete alatt ültetik a trónra. Közben az egykori király hívei, Jámborfy Márk vezetésével szervezik az ellenállást. Jámborfy titokban neveli a kis László herceget, kinek apja a király jó barátja volt, s a lázadás során esett el. A tehetséges ifjú felnőtte cseperedve csodás hőstetteket végrehajtva bizonyítja rátermettségét. Az orosz cárt legyőzi párbajban, Attila hun király elveszett kincseit megtalálja, majd a váratlan bevételeket okosan felhasználva kormányozható léghajóflottát épít. Az elpusztíthatatlan hajórajjal előbb az orosz, majd a Magyarországra támadó egyesült német-angol-francia seregeket is legyőzi. Végül a magas fokú technikai fölény birtokában László kényszeríti a világ hatalmait az általános leszerelésre. Magyarország így 2000-re nemcsak a világbékét teremti meg, de egyenesen eutópikus aranykorba lép. Birtokolva technikai fölényét, Magyarország elsőszámú katonai, gazdasági és művelt-

²² PRIVIGYEY Pál: *Magyarország nem volt, hanem lesz*. I. köt. Magánkiadás, Budapest, 1879.

²³ Uo. 11.

ségi nagyhatalommá válik, amely harázottan, de hatalmával vissza nem élve, csendőrként vigyázza a világbékét.²⁴

Hasonló utakon jár Farkas Gyula 1888-ban írt eposza. (Ez a műfaj igen ritka a hazai tudományos-fantasztikus irodalomban.) A szerzőről még annyit sem tudunk, mint Privigyeyről. A szerző műve Jókai regényének legjellemzőbb motívumait és megoldásait alkalmazza. Cselekménye a távoli jövőben, 2453-ban, Attila egykori hun király halálának kétezredik évfordulóján játszódik. Központi témája Magyarország heroikus harca a világ nagyhatalmai, a pogányokká vált germánok, latinok és szlávok ellen.

Magyarország királyának, III. Attilának lánya még hajadon, kezének elnyerése ürügyén a világ nagyhatalmai háborút indítanak Magyarország ellen. Az ellenség a főváros Etelvár (a korábbi Budapest) közeléig nyomul, megállítása lehetetlennek látszik. A magyar csapatokat a főhős Kossuth Imre forradalmi találmányai, a gyémánt vastagságú páncél (mint Jókainál) és egy lehallgatókészülék segítik a küzdelemben. A végső harc során az idegen hódítók tízmilliós sereggel érkeznek Etelvár alá. Az időközben magyar királlyá választott Kossuth és a feltámadt Attila hun király közös seregei, s a magyarok mellé állt pápa isteni csodatétele fékezi meg az idegen csapatokat. A legyőzött ellenség végül keresztény hitre tér, és magyar vezénylet alatt létrejön a világbéke.²⁵

A századforduló után az irodalomtörténész, eszperantista Barabás Ábel regényeiben jelent meg először egy komolyabb európai háború gondolata. Ezek a művek tökéletesen illeszkednek a korábbi inváziós tematikába, de az oroszok helyett immár olaszok a legfontosabb ellenfelei a Monarchiának. 1909-ben Maritimus álnéven írt, *A nagy háború* című regényében az Osztrák-Magyar Monarchia Olaszországgal keveredik konfliktusba. A szárazföldön és tengeren vívott harcot végül az osztrák-magyar csapatok nyerik.²⁶ Az 1910-ben megjelent *A jövő évtized regénye* immár a szerző neve alatt jelent meg. A mű sokkal kiérleltebb elődjénél. A Monarchia itt is Olaszországgal, valamint Szerbiával, később Németországgal keveredik háborúba. Szerencsére azonban a Magyarország által épített Wright-féle repülőflotta a Monarchia felé billenti a mérleg nyelvét, és a magyar nemzet fényes győzelmet arat ellenségei felett. Ez a regény volt az első, amely előre vetíti, hogy milyen szörnyűségekkel is járhat a modern háború.²⁷

Jókai művének egyes vonatkozásai, Farkas, Privigyey és Barabás művei a dualizmus második felében felkapottá vált magyar birodalmi gondolatot

²⁴ Privigyey Pál: *Magyarország nem volt, hanem lesz. Politiko-Romantika, 1887.* IN: *XIX. századi magyar fantasztikus regények.* Válogatta: TARJÁNYI Eszter. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002. 131-275.

²⁵ FARKAS Gyula: *Az utolsó ütközet 2453-ban, regényes eposz VIII. énekben éneklő a XXV-ik század végén a névtelen dalnok.* Magánkiadás, Debrecen, 1888-1895.

²⁶ MARITIMUS: *A nagy háború.*, Singer és Wolfner Budapest, 1909.

²⁷ BARABÁS Ábel: *A jövő évtized regénye.* Franklin, Budapest, 1910.

idézük. Ha a szövegek eszmetörténeti forrásvidékét keressük, akkor jó helyen kutakodunk, ha elővesszük a korszak jelentős publicistáinak műveit.

A kiegyezéspárti gondolkodók körében a magyar nemzetállam vágyképe összekapcsolódott a nagyhatalmiság illúziójával. Biztak a birodalom súlypontjának mielőbbi eltolódásában Buda felé, s a Balkán megszerzését szolgáló erőkoncentrációban.

Báró Eötvös József (1813-1871) a Batthyány- és az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterének levelezése és naplói alapján tudjuk, hogy ifjúkora óta egy magyarok vezette erős birodalomról ábrándozott. Még Nagy Lajos birodalmának felélesztését is elképzelhetőnek tartotta. 1866 augusztusában, a Königrätz után hetekben úgy látta, erre megteremtődött a lehetőség. Négy évvel később a porosz-francia háború idején a nagynémet egység lehetőségének árnyékában kifejtette, ha a birodalom német tartományai csatlakoznak az egységes Németországhoz, Magyarország köteles az osztrák birodalom helyébe lépni. Ennél a pontnál Eötvösben felmerült a kérdés, vajon képes lesz-e a magyar nép, egy ilyen birodalom magjává válni. Eötvös tisztán látta, Magyarország integritását csak a nemzetiségekkel együttműködve tudja megőrizni.²⁸

A neves történész és politikus Grünwald Béla (1839-1891) is felismerte, a magyar elem nem tölti ki az államot. Grünwald szerint az állam úgy fityeg a magyar nemzeten, mint egy túlméretezett ruha. A magyarság missziója betölteni, meghódítani az államot, hogy a magyar elem uralkodóvá váljon az országban. A cél szaporodni és asszimilálni, lehetőleg francia példa alapján.²⁹

Hasonló nézeteket vallott Beksics Gusztáv, aki cikkek sorában fejtette ki, hogyan lehet elmagyarosítani a nemzetiségi területeket. Egy 1885-ben a *Pesti Hírlapban* megjelent írásában így fogalmazza meg a célokat: „Ha az értelmiség, a vagyon, az ipar és kereskedelem magyar lesz a nemzetiségi vidékeken is, ha ebben az országban a magyar szellem fog minden társadalmi funkciót végezni. Ha ez fog írni, szólni, oktatni, alkotni, s a társadalmi organismus nagy gépezetének munkáját kizárólag ez fogja vezetni, a célt már megvalósítottuk.” Beksics szerint sok idő ennek megvalósítása, de a magyarságnak kötelessége erre törekednie, méghozzá erőszakos eszközök nélkül.³⁰

Ezzel számolt a költő Vajda János is. *Magyar birodalmi politika* című 1881-ben megjelent írásában világossá teszi, számára 1867 egy lépcső a magyar birodalmi eszme felé. A Monarchiának szüksége van egy kiemelkedő elemre, egy birodalomalkotó oszlopra. A magyarság számára nincs más út, vagy

²⁸ Báró EÖTVÖS József: *Naplójegyzetek - Gondolatok*. Szerk.: LUKINICH Imre. Budapest, 1941, MTA, 217. vö. ROMSICS Ignác: *A magyar birodalmi gondolat*. IN: Uő: *Múltról a mának*. Osiris, Budapest, 2004. 136.

²⁹ GRÜNWARD Béla: *A felvidék. Politikai tanulmány*. Attraktor, Máriabesenyő-Gödöllő, 2009. 15-17.

³⁰ BEKSICS Gusztáv: *Magyarosítás - magyarosodás*. IN: MÜLLER Rolf: *Beksics Gusztáv*. Új Mandátum, Budapest, 2005. 81-87.

fellép birodalomalkotóként, vagy beolvad egy másik birodalomba. Vajda szerint az Osztrák-Magyar Monarchia magyar lesz vagy elbukik. Előbbi esetben szükségszerű, hogy Bécsből Budára helyeződjön annak középpontja. Ez a motívum Jókai regényében jelent meg először, később Privigyeynél és Farkasnál, sőt Barabásnál is feltűnik. Vajda felfogása szerint, ha magyarság vezető elemként lép fel az országban, megteremthető az erős honvédség és nagy magyar birodalom. Vajda egészen merészet álmodva még azt is felveti, hogy a Habsburg-háznak a magyar királyi címre kellene elsősorban építenie. Az osztrák császári címet ugyan megtarthatják, hisz Nagy-Britannia királynője, egyben India császárnője is. Végső soron Vajda a magyar császári cím felvételét sem tartotta elképzelhetetlennek.³¹

Még nagyobb álmodott a csillagász Hoitsy Pál, a Vasárnapi Újság szerkesztője. Hoitsy földrajzi determinalizmustól vezérelve hódításokat javasolt Magyarországon természetes határaiig. Így a meghódítandó országok közé sorolta Szerbiát, Bulgáriát, Dalmáciát, Romániát és a Boszporuszt. Hoitsy az érintett területek elfoglalását és magyarosítását tekintette a belső béke feltételének. Hoitsy érezte, tervének megvalósulásához hiányoznak az alapfeltételek, amit ő a demográfiai okokra vezetett vissza. Úgy gondolta a magyarságnak kötelessége szaporodni. Véleménye szerint a demográfiai előny segítségével száz év alatt az ország behozhatja gazdasági lemaradását.³²

Az eszmetörténeti háttér részben megmagyarázza, hogy miért illeszkedik olyan jól a magyar inváziós irodalom, a nemzetközi trendekbe. A birodalmiság illúziójában élő magyar közvéleményt követve, az utópisztikus irodalom képviselőinek egy része, csakúgy, mint angol, német és francia társaik, eljátszottak a háború gondolatával, hogy aztán győztesen hozzák ki saját nemzetüket. Ezzel egyszerre merítették a közvélekedésből és táplálták is azt. Nem csoda, hogy a trianoni békediktátum után, az inváziós tematika szinte teljesen kikopott a magyar fantasztikus irodalomból.

Epilógus - Az első világháború után

Az első világháború végül alapvetően változtatta meg a magyar utópisztikus és sci-fi irodalmat. Kiderült, hogy a technika eszközeit nemcsak jóra, de rosszra is lehet fordítani. A technika és természettudományos felfedezések erejébe vetett hit szertefoszlott. A világháború utáni utópisztikus irodalomban nyoma sincs a korábbi optimista jövőképeknek. Témáit áthatja a félelem az új világháborútól és a totális diktatúráktól.

³¹ VAJDA János: *Magyar birodalmi politika*. IN: *Uó: Politikai röpiratok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 269-304.

³² HOITSY Pál: *Nagymagyarország. A magyar történet jövő századai*. Lampel Róbert, Budapest, 1902. 25-60.